

فصل دوم

۲۷- علل شکل‌گیری فرهنگ و تمدن اسلامی: ۱- اهمیت علم و دانش در اسلام ۲- توجه به خواندن و نوشتن ۳- ایجاد و گسترش مراکز علمی - فرهنگی اسلامی ۴- نهضت توجه و نقل علوم

۲۸- شاید در تاریخ هیچ دینی به اندازه دین اسلام به فراگیری علم و حمایت از عالمان تأکید نشده باشد.

۲۹- پیشوایان اسلام محدوده زمان و مکان را در طریق کسب علم برچیده اند؛ به گونه ای که هر مسلمان باید از گهواره تا گور و بلکه با سفر کردن به سرزمین‌های دیگر همواره در طلب علم باشد. البته باید دانست اسلام به همان اندازه که بر آموختن علم انگشت می‌نهد، بر تحصیل اخلاق فاضله نیز تأکید می‌ورزد؛ چرا که دانشمندی بی اخلاق نه تنها از دانش خود به دیگران سودی نمی‌رساند، بلکه موجبات گمراهی آنها را نیز فراهم می‌آورد. در مکتب اسلام همواره بر پیوستگی علم و اخلاق تأکید فراوان رفته است.

۳۰- اهمیت دانش و علم آموزی در قرآن کریم: خداوند نیک بختی هرکس را بخواهد، او را در دین دانا می‌گرداند. دانشمندان وارثان پیامبران اند.

۳۱- خط در میان اعراب پیش از ظهور اسلام وجود داشت. در قرآن واژه «کتابت» و مشتقات آن سیصد بار و واژه «قرء» و مشتقات آن نیز حدود هفتاد بار آمده است. ابن خلدون در مورد خط عربی و چگونگی انتقال آن به مردم مکه می‌نویسد: خط عربی در زمان قوم تبع به منتهای پیشرفت خود رسید که بعدها این خط به «حمیری» معروف گردید. خط و نگارش از این قوم به حیره منتقل شد و سپس اهل حیره خط را به قریش تعلیم دادند.

۳۲- پیامبر خدا در جنگ بدر فدیة اسرا را آموزش خواندن و نوشتن قرار داد که این خود سبب گسترش فرهنگ سوادآموزی شد.

۳۳- در قرآن و حدیث از ابزارهایی یاد شده که کم و بیش در نگارش قرآن کریم مورد استفاده بوده است. در این باره آنچه در قرآن کریم آمده، از این قرار است: ۱- قرطاس ۲- قلم ۳- مداد (به معنای مرکب است) ۴- صحف ۵- سجل (به معنای پیام نامه است) ۶- رقی (به معنای پوست نازک است).

۳۴- ارتباط مسلمانان با تمدن های دیگر سبب شد که آنها با دیگر ابزار نگارش نیز آشنا گردند. مسلمانان بعد از فتح سرزمین های مصر و شام با پاپيروس آشنا شدند. پس از فتح ماوراءالنهر صنعت کاغذسازی از سمرقند به سرزمین های اسلامی را یافت. صنعت کاغذسازی در اواخر سده دوم هجری به کوشش فضل بن یحیی برمکی وزیر ایرانی و با فرهنگ هارون الرشید در بغداد راه اندازی شد.

۳۵- مسجد اولین مرکز علمی - آموزشی جهان اسلام بود. تا آغاز قرن چهارم هجری غالباً مساجد در غیر اوقات نماز، حکم مدارس را داشت. مسجدالنبی نخستین مرکز اشاعه علوم و معارف اسلامی و حوزه علمیه مسلمین و همچنین اولین مرکز نشر احکام و مسائل فقهی بوده است. ۳۶- در اوایل سده دوم هجری، خلافت از بنی امیه به بنی عباس رسید و از این پس مسجد کوفه مرکز علمی مسلمانان شد.

۳۷- شاگردان امام صادق منحصر به شیعیان نبود، بلکه از پیروان اهل سنت نیز از علم ایشان بهره مند می شدند. حسن بصری، مؤسس مکتب فلسفی بصره و واصل بن عطا بنیان گذار مذهب معتزله، از شاگردان ایشان به شمار می رفتند.

۳۸- مساجد بزرگ و معروف دارای کتابخانه، در شهرهای مهم اسلامی بسیار بودند که یکی از آنها مسجد دمشق است. این مسجد در زمان ولید بن عبدالملک و با هزینه بسیار گزافی بنا شد.

۳۹- نخستین مرکز مهمی که بیشتر به فلسفه و علوم ریاضی و طبیعی می پرداخت، بیت الحکمه بود که به سال ۲۰۰ هجری در بغداد به فرمان مأمون عباسی ساخته شد و رصدخانه و کتابخانه ای نیز در آن احداث گردید.

۴۰- دارالعلم ها مؤسسات علمی خاصی بود که در آن ابزار لازم برای مطالعه و تحقیق فراهم می گردید. یکی از این مراکز «دارالعلم قاهره» است.

۴۱- از دیگر مراکز مهم علمی، نظامیه ها بودند. نظامیه بغداد بهترین و مهم ترین مدرسه های نظامیه بود. یکی از شاگردان برجسته این مدرسه نیز سعدی شیرازی بوده است.

۴۲- رصدخانه ها به عنوان سازمان مشخص علمی مرکز مهم آموزش علم نجوم و علوم وابسته به آن بوده است. نخستین آنها رصدخانه شماسیه است که در سال ۲۱۳ هجری در بغداد به دست مأمون بنا گردید.

۴۳- بیمارستان نیز سازمان علمی مهمی به شمار می رفت.

۴۴- در مورد مراکز مهم آموزشی اسلامی، توجه به دو مرکز علمی دیگر حایز اهمیت است؛ یکی ربع رشیدی که محل آمد و شد علما و دانشمندان بسیاری بود و دیگری شب غازی که در دوره ایلخانان تأسیس گردید.

۴۵- ابوجعفر منصور بن محمد نخستین خلیفه عباسی است که به علوم روی آورد. نهضت و حرکتی علمی در عهد منصور آغاز گردید. در همین ایام، عبدالله بن مقفع - یکی از بزرگ ترین مترجمان اسلامی - بی آنکه از منصور فرمان یافته باشد، به ترجمه برخی از کتب منطق، ادب و تاریخ (از پهلوی به عربی) پرداخت. او خود به تنهایی مایه تحولی شگرف در ادبیات عرب گردید.

۴۶- توجه اساسی به علوم و ترجمه کتب علمی از یونانی، سریانی و پهلوی به عربی، از آغاز دوره عباسی شروع شد، اما مهم ترین دوره نقل و ترجمه علوم در عهد مأمون است. او پنجمین خلیفه عباسی است.

۴۷- به جز خلفای عباسی که حامیان علوم و مشوقین ناقلان و مترجمان بوده اند، رجال و خاندان های دیگری چون آل برمک که غالباً ایرانی بوده اند، به ترغیب مترجمان پرداخته اند.

۴۸- ابن خلدون با شگفتی می نویسد: بیشتر دانشوران ملت اسلام از ایرانیان بوده اند. ایرانیان حتی در دوره ای که تنها زبان ادبی جهان اسلام عربی بود، نمایندگان اصلی حکومت و فرهنگ اسلامی بوده اند. پس از اینکه مردم خراسان بر ضد خلافت امویان قیام کردند و بساط حکومت آنها را برچیدند و عباسیان روی کار آمدند، تمام امور کشوری و لشکری سرزمین های اسلامی به دست ایرانیان به ویژه خراسانیان افتاد.

۴۹- برمکیان که نام آنها بسیاری از کتاب های ادبی، تاریخ و سیره های عربی و فارسی را رونق داده است، مایه جلال و شکوه عهد عباسیان، خاصه روزگار هارون شدند. در حقیقت درخشان ترین ادوار خلافت عباسی از زمانی آغاز شد که یحیی برمکی زمام امور را در دست گرفت.

۵۰- ایجاد مدارس دولتی نظامیه یکی دیگر از خدمات ایرانیان بود که موجب نهضت بزرگ آموزش در جهان اسلام شد. این مدارس را خواجه نظام الملک طوسی، وزیر هوشمند سلجوقیان بنیان نهاد. او نخستین فردی بود که تأسیس مدارس را جزء برنامه ها و وظایف دولت قرار داد.